

“KİTABI-DƏDƏ QORQUD” DASTANININ QƏHRƏMANLARI

*İbrahimova Ülviyyə Akif qızı,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

XÜLASƏ

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı Azərbaycan türklərinin qəhrəmanlıq tarixidir. Bu məqalə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının qəhrəmanlarına həsr olunmuşdur. Burada Qazan xan, Beyrək, Qanturalı, Qaraca Çoban kimi qəhrəmanların savaqdakı şücaətindən söhbət açılır. Burla xatun, Banuçiçək, Selcan xatun, Dirsə xanın xanımı kimi qadın obrazlarının qəhrəmanlıqda heç də kişilərdən geri qalmaması və eyni zamanda bu qadınların sədaqətli həyat yoldaşı, qayğıkeş ana, bacı, ocaqlarının qorunmasında mühüm rola malik olması kimi xüsusiyyətləri təhlil olunur. Qeyd olunur ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı bütün dövrlər üçün vətənpərvərliyi tərənnüm edən xalq dastanıdır. Bu ölməz sənət nümunəsi xalqımızın ruhunu, milli xüsusiyyətlərini, adət-ənənələrini, ailə dəyərlərini, idarəçilik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Əsrlər keçsə də, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı bütün sahələrin tədqiqatçıları üçün müraciət olunan mənbə olaraq qalacaqdır.

Açar sözlər: “Kitabi-Dədə Qorqud”, oğuz igidləri, qəhrəman qadın surətləri, ailə dəyərləri

İki yüz ildir ki, dünya ədəbi fikrinin öyrənməklə məşğul olduğu “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı elmi ictimaiyyətə məlum olduğu vaxtdan hər zaman müxtəlif tipli araşdırmaların mövzusu olmuş və yeni tədqiqatlara yol açmışdır.

Bir çox tədqiqatçılar “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanını ulu əcdadlar haqqında dastan hesab edir. Ulu babalarımızın yadigarı olan bu kitab tarixi, folklorşünaslıq, dil, mədəniyyət abidəsi olmaqla oğuz türklərinin dastana çevrilmiş tərcümeyi-halıdır. Akademik İsa Həbibbəyli yazır: “Homerin “İliada və Odisseya” sı olmadan antik yunan ədəbiyyatını və cəmiyyətini təsvir etmək mümkün olmadığı kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud”-suz da Azərbaycan ədəbiyyatı və ictimai fikrinin mənzərəsində yeni heç nə ilə doldurulmayan böyük boşluq yarandıqı dövrün sadəcə ədəbiyyatı deyil həm də dili, tarixi və

fəlsəfəsidir (4, 2).

Dastandan xalqımızın öz varlığı uğrunda apardığı mübarizə, xalqın məişəti, inam və etiqadları haqqında zəngin informasiyalar əldə etmək olur.

Bu baxımdan dastan anadilli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yazıya köçürülmüş ilk böyük abidə kimi özündən sonra yaranmış həm şifahi, həm də yazılı ədəbiyyatımıza öz təsirini göstərmişdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”-un hər bir boyu vətənə, el-obaya, ata-anaya, bacı-qardaşa, adət-ənənəyə, bütün mənəvi dəyərlərimizə olan məhəbbəti özündə əks etdirir.

Prof. T.Hacıyev yazır: “Dədə Qorqud kitabı”nda tarix əks olunur, burada olmuş bir qəhrəmanlıq hərəkatının əks-sədası var, dastanda dövlət quruculuğu, etnik mənsubiyyət, etnosların konsolidasiyası prosesi oxunur (3, s. 8).

Dastanın əsas mərkəzi obrazı müdrik el ağsaqqalı, oğuzların bilicisi, uzaqgörənliyi ilə gələcəyi düzgün müəyyənləşdirən Dədə Qorquddur. Müqəddimə hissəsində Dədə Qorqud haqqında verilən məlumat onun şəxsiyyəti, nüfuzu ilə əlaqədar təsvir yaradır. İsa Həbibbəyli “Kitabi-Dədə Qorqud”-un “Müqəddimə”-sini Dədə Qorqudun kimlik pasportu, tərcümeyi-halı və xasiyyətnaməsi kimi qəbul etmək olar. Dastanı yazıya köçürən şəxs Dədə Qorqudu bu dastanların yaradıcısı, həm də iştirakçısı kimi təqdim edir (4, 2).

Bayat elindən çıxmış bu müdrik el ağsaqqalı oğuzun müşkül məsələlərini həll etmək, gələcəkdən xəbər vermək xüsusiyyətlərinə malikdir. O, şücaət göstərən igidlərə ad qoyur, çətin zamanlarda xalqın köməyinə gəlir, müdrik məsləhətləri ilə onlara yol göstərir.

Doğularkən sıradan bir adın övlada qoyulması ənənəsi oğuzlar üçün yad adətdir. Onlar göstərdikləri qəhrəmanlığın nəticəsi olaraq ad qazana bilər. Bu baxımdan dastanda adqoyma mütləq şəkildə bir mərasim və ya hadisə ilə bağlı olur.

Professor X.Əlimirzəyev yazır: “Adqoyma mərasimləri oğuz cəmiyyətinin həyatında mühüm rol oynayan çox ciddi bir hadisəyə – elin, obanın, bütün ağsaqqalların, hörmətli bəylərin iştirakı ilə keçirilən əsl xalq məclisinə çevrilir, özünün formasına, ictimai-əxlaqi qayəsinə, ədalətli, demokratik məzmununa görə diqqəti cəlb edir” (2, s. 121).

Dastanda Dədə Qorqudun qopuzuna da xüsusi önəm verilir. Onun qopuzu oğuz igidləri arasında müqəddəslik rəmzi hesab olunur. Oğuz igidləri hətta öz

düşmənlərini belə qopuzla gördükdə ona ziyan verməkdən çəkinmişlər.

Dastanda Qorqud atadan sonra oğuz tayfaları arasında əsas mərkəzi, birləşdirici fiqur Bayandır xandır. Bayandır xan heç bir döyüşdə iştirak etməsə də böyük nüfuza sahib olan tayfa başçısıdır.

Bu qəhrəmanlıq dastanının əsas obrazı Qazan xandır. Bayandır xan xanlar xanıdır. Bütün tayfanı bir araya gətirmək, hökm və fərman vermək səlahiyyətlərinə malikdir, amma oğuz elinin bütün çətinlikləri Qazan xanın öhdəliyindədir. O, bütün hörmətini, etibarını, etimadını çətinliklərdən keçərək qazanmışdır. Oğuzun ida-rəçilik işləri onun əlindədir. Dövlətçiliyi qorumaq naminə, oğuz qarşı çıxan, onun birliyini pozub parçalamaq istəyən dayısı Aruzu öldürməkdən çəkinməyən bir qəhrəmandır.

Dastan yaradıcıları Qazan xan obrazının təsvir olunmasına xüsusi yer ayırmışlar. Boylarda onunla əlaqədar verilən məlumat və təsvirlərdən Qazan xanın necə bir igid, mərd, tayfanın çətin günlərində öndə gedən bir qəhrəman olduğunu görmək olur.

Dastanın digər baş qəhrəmanları Baybecan oğlu Beyrək, Dirsə xan oğlu Buğac, Qanturalı kimi qəhrəmanlardır ki, onlar öz adları ilə nüfuz sahibinə çevrilmişdilər. Bu oğuz igidlərinin əsas amalı elini, obasını, torpağını qorumaq, xalqının mənafeyini hər şeydən üstün tutmaq, savaştan qalib çıxmaqdır. Oğuz igidləri məğrur, igid, qeyrətli insanlardır. Mənfur düşməne qarşı mübarizədə oğuz bəyləri hər zaman birlik nümayiş etdirir.

Ümumiyyətlə, vətənpərvərlik, el-obaya, xalqa, torpağa bağlılıq, valideynə sevgi, həyat yoldaşına sədaqət və s. kimi insani keyfiyyətlər oğuz igidlərinin xarakterik xüsusiyyətidir.

Xalq qəhrəmanlığı ruhunda qurulan bu dastanda Qaraca Çoban surəti diqqəti cəlb edir. Bu sədaqətli qəhrəman obrazı altı yüz nəfərlik düşmənlə təkbaşına üz-üzə gəlir. Düşməni onu satın almaq üçün hər vasitəyə, hiyləyə əl atır. Qaraca Çoban isə döyüşdə iki qardaşını da itirməsinə baxmayaraq, ruhdan düşmür, öz cəsarəti, mərdliyi, əyilməzliyi, qorxmazlığı ilə düşmənin gözünü qorxudur.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında qadına xüsusi münasibət göstərilir. Ana obrazı isə xüsusilə diqqəti cəlb edir. Ana adı bütün boyların bəzəyi, qürurla səslənən kəlməsidir. Burada Ana haqqı Tanrı haqqına bərabər tutulur.

Bütün boyların iştirakçısı olan qadınlar kişilərdən geri qalmayaraq təsvir

olunan hadisələrin ən fəal qüvvələridir. Burla Xatun, Banuçiçək, Selcan Xatun, Dirsə xanın xanımı və s. kimi qadın obrazları qəhrəmanlar sırasındadır. Bu qadın obrazlarını təhlil edərkən vəfalı həyat yoldaşı, qayğıkeş ana, ailə namusunu, şərəfini hər şeydən üstün tutan, döyüşdə qəhrəmanlıq göstərən qadın obrazları ilə tanış oluruq. Dastanın qadınları da kişilər kimi mərd, mübariz, cəsur, hünərli, ox atan, at minən qadınlardır. Maraqlıdır ki, oğuz igidləri nişanlı axtararkən də məhz belə bir qız arzulayırlar.

Məsələn: Qanturalı özünə nişanlı axtararkən deyir: “Baba, mən yerimdən durmadan ol durmuş ola! Mən qaraquc atıma binmədən ol binmiş ola! Mən qanlı kafir elinə varmadın ol varmış, mana gətirmiş ola!” (5, s. 136).

Bu sözlərin müqabilində atası Qanturala sən özünə arvad yox, qardaş axtarırsan deyir. Onlar haqlı olaraq düşünür ki, ailənin qorunması, el-obanın müdafiəsi məhz bundan asılıdır. Ümumiyyətlə, Burla Xatun, Banuçiçək, Selcan Xatun, Dirsə xanın xanını ədəbiyyatşünaslar tərəfindən dünya ədəbiyyatının nadir qadın surətləri kimi qiymətləndirilir.

Oğuz igidləri evlənərkən özlərinə tay ola biləcək qadınları sevib-seçdikləri kimi, qadınlar da gələcəkdə həyat yoldaşı olacaq qəhrəmanları ox atmaq, güləsmək, at çapmaq kimi yarışlarda sınaqdan sonra onlara ərə getməyə razılıq verirlər. Banuçiçək və Beyrəyin tanışlıq səhnəsinin təsviri bunun bariz nümunəsidir (5, s. 87).

Burla Xatun obrazı öz mükəmməlliyi ilə seçilən qadın obrazıdır. O, bir elin, obanın namusunu qoruyan xanım kimi təsvir olunmuşdur. Qazan xanın həyat yoldaşı olan bu qadın, həm də onun ən yaxın silahdaşdır. Qazan xan döyüşdə yaralandıqda məhz Burla Xatun qılını əlinə alıb axıra qədər döyüşür. Düşmənlər tərəfindən əsir götürülür. Qırx incəbelli qızların içərisindən seçilməsi üçün oğlunun ətindən qovurma bişirib qızların qarşısına qoymaq, kim yeməsə Burla Xatundur kimi çətin vəziyyətdən belə əxlaqına sadıq qalaraq çıxır.

Prof. T.Hacıyev yazır: “Bu müsbət obrazlar türk ədəbiyyatşünaslığının təşəbbüslüzlüyünün ucbatından bəşəri estetikanın sıraladığı gözəl, kamil xanımlar silsiləsində öz yerlərini tutmayıblar. Kitabın obrazları nəinki dünyanın bədiilik etalonu sayılan personajları sırasına daxil olmayıblar, hətta heç Azərbaycan ədəbiyyatında, məsələn, Qazan xan Koroğlu kimi, Burla Xatun Nigar kimi təhlil olunmayıblar. Qazan xan da Koroğlu kimi qılın və

saz (qopuz) qəhrəmanıdır. O, düşmənlə şərt kəsir ki, qoca anasını geri alsın. Koroğlu sadələvhdür, onu Keçəl Həmzə də aldadır. Qazan xanın xarakterində dövlətçilik düşüncəsi qəhrəmanlıq, bəhadrılıq keyfiyyəti ilə qoşa yaşayır. Burla Xatun anadır, xanımlar cəmiyyətinin ağbırçəyidir, hətta yeri gələndə sərkərdədir. Nigar sadəcə mərd və gözəl qadındır” (1, s. 37).

Dastanda üç xanımın adı çəkilir. Onlar haqqında geniş məlumat verilir. Bir neçəsinin isə adı çəkilməyə də, onların cəmiyyətdəki rolu barədə bizdə təsəvvür yaranır. Dirsə xanın, Dəli Domrulun, Səyrəyin xanımları belə obrazlardandır.

Dəli Domrulun ata-anası onun üçün canlarından keçə bilmədikləri halda, xanımı öz canını fəda etməyə hazır olduğunu bildirir.

Dirsə xanın xanımı mərd, mübariz bir xanımdır. Bu xanım daha çox mükəmməl bir ana obrazı kimi təsvir olunmuşdur. O, ağır yaralanmış oğlu Buğacı ana südü və dağ çiçəyi ilə sağaldır.

Ümumiyyətlə, dastandakı qadın obrazlarını təhlil edərkən hər dəfə “Aslanın erkəyi, dişisi olmaz” məsəlini xatırlayırıq.

Anaların müqəddəsliyi, onlara verilən dəyər “Qazan xanın evinin yağmalanması” boyunda ən ülvi və kövrək hisslərlə təsvir edilmişdir.

Oğuz elinin qız-gəlinləri həm gözəl, həm ağıllı, həm tərbiyyəli, həm də cəsurdurlar.

Qadınları həyat yoldaşı kimi xarakterizə edən Dədə Qorqud onları “Solduran soy, dolduran toy, evin dayağı və bayağı olmaqla dörd qrupa bölür.

Oğuz elinin ağsaqqalı, təbii ki, “evin dayağı” olan qadınları alqışlayır.

Fikrimizcə, II Qarabağ savaşının da qəhrəmanları Burlaxatun, Banuçiçək, Selcan Xatunun nəvə-nəticələri olan Azərbaycan analarıdır. O analar ki, hələ kiçik yaşlarından övladlarını onlara vətənpərvərlik hissləri aşılaraq böyüdürlər. “Ya Qarabağ, ya ölüm!” şüarını irəli sürərək övladlarını döyüşə həvəsləndirirlər. Övladlarının cənazəsi gətirilərkən, öz zərif çiyinlərini tabutun altına verərək onları son mənzilə yola salırlar.

“Yenidən dünyaya gəlsəydim, seçim etmək şansım olsaydı, bilsəydim yoldaşım şəhid olacaq, yenə də onu seçərdim” fikirlərini səsləndirənlər də Azərbaycan qadınlarıdır.

İşğal altında olan torpaqlarımızı addım-addım, qarış-qarış azad edib bizləri qələbəyə, zəfər gününə qovuşduran, “Azan olsaq dinmərik, bayraq olsaq enmərik, şəhid olsaq ölmərik” şüarını səsləndirən qəhrəman oğullarımız da

oğuz igidlərinin nəvə-nəticələridir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı hər bir dövəmdə xalqımızın ruhunu, milli xüsusiyyətlərini, vətənpərvərliyini əks etdirən, tərənnüm edən sənət nümunəsi kimi gələcək nəsillərə örnək olaraq qalacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Dədə Qorqud – 1300. Respublika Elmi Konfransı, Bakı: 1999.
2. Əlimirzəyev Xalid. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında şəxsiyyət və cəmiyyət problemi, Bakı, “Elm”, 2000.
3. Hacıyev Tofiq. Dədə Qorqud: dilimiz, düşüncəmiz. Bakı: Yeni Nəşriyyat evi, “Elm” nəşriyyatı, 1999, 216 s.
4. Həbibbəyli İsa. 525-ci qəzet. 9 dekabr 2020, №170
5. “Kitabi-Dədə Qorqud”. Dastan, Kitab Klubu MMC, 2018.

Герои эпоса «Китаби-Деде Горгуд»

Ибрагимова Ульвия Акиф кызы,

младший научный сотрудник, доктор философии по филологии БГУ,

РЕЗЮМЕ

Эпос «Китаби-Деде Горгуд» – это героическая история азербайджанских тюрков. Данная статья посвящена героям эпоса «Китаби-Деде Горгуд». Рассматриваются нравственные качества героев- богатырей, таких, как: Казанхан, Бейрек, Гантуралы, Гараджа Чобан, на войне, сыгравших важную роль в сохранении родного очага. Отмечается, что эпос «Китаби-Деде Горгуд» является народным эпосом, воспевающим патриотизм на все времена. Это бессмертное произведение искусства отражает дух, национальные особенности, традиции, семейные ценности, управленческие особенности нашего народа. Несмотря на то, что прошли века, эпос «Китаби – Деде Горгуд» остается источником изучения для исследователей всех направлений.

Ключевые слова: «Китаби-Дедэ Горгуд», огузские герои, образы героинь, семейные ценности.

Heroes of the “Kitabi-Dada Gorgud” epos

Ibrahimova Ulviyya Akif

PhD in Philology

SUMMARY

The epos “Kitabi-Dede Gorgud” is a heroic story of the Azerbaijani Turks. This article is devoted to the heroes of the epic “Kitabi-Dada Gorgud”. Such moral qualities of heroes-bogatyr, such as Kazankhan, Beyrak, Ganturaly, Garaja Choban, in the war, which played an important role in protecting their native hearth, are considered. It is noted that the epic “Kitabi-Dada Gorgud” is a folk epic that glorifies patriotism for all time. This immortal work of art reflects the spirit, national characteristics, traditions, family values, and managerial characteristics of our people. Although centuries have passed, the epos “Kitabi-Dada Gorgud” will remain a source of attraction for researchers of all directions.

Key words: “Kitabi-Dede Gorgud”, Oguz heroes, images of heroines, family values.